

ЛЕКСИКОГРАФІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕКСИ ТИХОГО ЯК ВИЯВ ОПОРУ МОВНІЙ АСИМІЛЯЦІЇ

Ренчка І.Є.,

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ, 04070
irenchka2007@ukr.net
ORCID iD 0000-0002-5568-7941

У статті розглянуто світоглядні позиції представника українського правозахисного руху, автора публіцистичних та мовознавчих праць Олексі Тихого, який присвятив своє життя захисту прав української мови в період посилення русифікаційної політики радянського режиму. Здійснено аналіз матеріалу «Словника невідповідних нормам української літературної мови слів» О. Тихого, що відображає руйнівні наслідки русифікації для лексичного складу української мови та рівня мовленнєвої культури населення.

Ключові слова: правозахисний рух, русифікація, асиміляційна мовна політика СРСР, Олексі Тихий, українська мова, національна свідомість, словник, суржикове мовлення.

Ренчка И.Е.

Лексикографическая деятельность Олексы Тихого как проявление сопротивления языковой ассимиляции

В статье рассмотрены мировоззренческие позиции представителя украинского правозащитного движения, автора публицистических и языковедческих работ Олексы Тихого, который посвятил свою жизнь защите прав украинского языка в период усиления руссификационной политики советского режима. Осуществлен анализ материала «Словаря несоответствующих нормам украинского литературного языка слов» О. Тихого, отражающего разрушительные последствия русификации для лексического состава украинского языка и уровня речевой культуры населения.

Ключевые слова: право защитное движение, русификация, ассимиляционная языковая политика СССР, Олекса Тихий, украинский язык, национальное сознание, словарь, суржиковая речь.

I. Renchka

Lexicographic activity of Oleksa Tykhyi as manifestation of resistance to linguistic assimilation

One of the activities of the members of Ukrainian human rights and national liberation movement in the 1960–1970s was the protection of the rights of Ukrainian language for free development and functioning expansion as counteraction to the strengthening of Russification strategy in the USSR. In his journalistic and linguistic works, the human rights activist, dissident, and pedagogue Oleksa Tykhyi raised the problems of preserving and developing Ukrainian language as a major factor of national self-identification. He expressed concern about its status in Ukraine, clearly identified the reasons for this and sought the ways to improve the situation.

The goal of the paper is an attempt to comprehend and illuminate the vocabulary activity of O. Tykhyi, which was closely related to his teaching activity and active civil and ideological position as a defender of Ukrainian language. The paper uses the following methods: descriptive method, contextual analysis and structural analysis of linguistic units. The material of this study was the “Dictionary of Words Inappropriate to the Norms of Ukrainian Literary Language» by Oleksa Tykhyi.

It is found out that the words, not compliant with the norms of Ukrainian language and recorded in the vocabulary, include lexical and morphological Russianisms, adoptions from other languages through the Russian language as well as word-forms copied from the Russian language. In general, the vocabulary contains about one and a half thousand lexical units that are not specific to the Ukrainian language, each one is presented with a synonymic number of Ukrainian equivalents. Most of them are lexical Russianisms, i. e. words directly transposed from the Russian language without phonetic adaptation that substituted specific Ukrainian words. Some of them functioned only in spoken language, while others were codified in lexicographic works. A number of Ukrainian synonyms provided to each of the analyzed tokens demonstrates the artificiality and unnecessary of such adoptions.

Analysis of the material of the vocabulary of Oleksa Tykhyi shows the negative consequences of Russification for the lexical composition of Ukrainian language and for the level of the language culture of population.

Key words: human rights movement, Russification, assimilation language policy of the USSR, Oleksa Tykhyi, Ukrainian language, national consciousness, vocabulary, surzhik speaking.

Вступ. У 60–70-х роках ХХ ст. в Україні сформувався правозахисний та національно-визвольний рух, спрямований насамперед на українське культурне відродження, а згодом, із його розвитком, — на боротьбу за обстоювання людських та національних прав. За словами історика українського дисидентства В. Овсієнка, цей рух «неминуче мав перерости у рух політичний, антиімперський, оскільки колоніальне становище України було основною причиною нищення української культурної самобутності» [11, 205].

Невід’ємною складовою боротьби української інтелігенції — письменників, журналістів, учителів — проти нівелювання національної самосвідомості стала діяльність на захист української мови [8, 67]. У цей період за російською мовою закріплюється домінантне становище в Радянському Союзі шляхом надання їй статусу не лише як мови міжнародного спілкування, а й як другої рідної для всіх народів СРСР. Слугувало цьому й проголошення створення так званого спільного лексичного фонду мов народів союзних республік, головну роль у якому відводили саме російській [12, 73]. Посилення русифікації зумовило витіснення української мови з багатьох сфер суспільного життя, обмеження її функціональних можливостей, гальмування розвитку питомої наукової термінології, поширення численних росіянізмів та кальок з російської мови. Прагнення захистити права українців на вільний розвиток своєї мови і культури спонукало патріотів до протидії духовному та культурному поневоленню. Українські діячі, за висловом В. Марченка, стали тими «речниками правди», які «вказують своєму народові шлях до звільнення від рабства» [22, 61].

Асиміляційна мовна політика радянської держави та її наслідки для стану і розвитку української мови неодноразово ставали предметом наукових досліджень. До кінця 80-х років минулого століття ці питання вивчали С. Караванський, В. Чапленко, Ю. Шевельов, починаючи з 90-х років — Б. Ажнюк, В. Кубайчук, Л. Масенко, О. Сербенська, Л. Ставицька, О. Тараненко, О. Ткаченко та ін. Водночас погляди представників української інтелігенції щодо мовної ситуації в Україні в умовах денационалізації, їхня діяльність щодо обстоювання рідної мови та опору русифікації ще не були висвітлені в ґрунтовних мовознавчих студіях. З огляду на зростання усвідомлення в сучасному українському суспільстві ролі мови як чинника державотворення та формування національної ідентичності вивчення цих питань набуває особливої актуальності.

У когорті відважних людей, які виступали проти здійснюваної в УРСР мовної політики, — правозахисник, член-співзасновник Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод, учитель із Донеччини Олекса Тихий. **Метою статті** є спроба осмислення

й висвітлення словникарської діяльності Олекси Тихого, що тісно пов’язана з його просвітницькою працею, активною громадянською й світоглядною позицією як поборника української мови.

Теоретичне підґрунтя. У сучасній українській науці з’являються праці, присвячені національно-визвольним змаганням українців у другій половині ХХ ст. Автори наукових розвідок велику увагу приділяють мовному питанню, зокрема на основі вивчення архівних джерел розкривають форми та суть протестів вітчизняної інтелігенції і студентства проти занепаду української культури, звуження сфер використання української мови, висвітлюють репресивні заходи панівного режиму стосовно учасників цього руху [1; 2; 13]. Стан української мови в радянській Україні, заходи комуністичної влади щодо регулювання мовних відносин та критичні виступи й творчий доробок опозиційної інтелігенції на оборону української мови розглянуто в працях мовознавців В. Чапленка «Мовна політика більшовиків на Україні в 1950–60-х рр.» [21] та Л. Масенка «Мова і суспільство. Постколоніальний вимір» [8]. У праці, присвяченій ролі шістдесятників у зростанні національної свідомості українців, Л. Масенко зазначає: «В цьому середовищі надзвичайно гостро стояло питання захисту української мови як основи національної культури та ідентичності. <...> Шістдесятники зосереджувались на культурницькій діяльності, вбачаючи головне своє завдання у відстоюванні національних мовно-культурних прав і в просвітницькій роботі серед ширших верств населення» [9, 48, 50].

Малодослідженим лишається творчий та інтелектуальний внесок окремих представників українського визвольного руху в боротьбу проти звуження сфер вжитку української мови та владного втручання у її внутрішній розвиток з метою зближення з російською. Постає громадського діяча та подвижника національного відродження Олекси Тихого постає перед нами у спогадах його соратників [5; 7; 11; 14]. Його ж діяльність як словникаря та стиліста ще потребує спеціального лінгвістичного дослідження. А. Загнітко, розглядаючи принципи побудови «Словника невідповідних нормам української літературної мови слів» О. Тихого, його змістове наповнення та визначаючи його практичне значення для унормування української лексики, зауважує: «Словник Олекси Тихого приваблює ґрунтовністю висвітлюваного матеріалу, прагненням подати щонайвичерпніше слова, які відповідають нормам української літературної мови. <...> Такого зразка праці й сьогодні є вкрай необхідними, тому що уможливають глибинне проникнення в нюансорику слова, його зв’язки з іншими, відображають умонтованість слова в народну пам’ять» [6].

Методологія дослідження. У науковій розвідці використано такі методи: описовий, який уможливив теоретичне узагальнення результатів дослідження, систематизацію, класифікацію й інтерпретацію дібраного матеріалу; контекстуальний аналіз для з'ясування специфіки функціонування мовних одиниць; структурний аналіз для виявлення структурних компонентів лексем. Матеріалом дослідження послуговував «Словник невідповідних нормам української літературної мови слів» Олекси Тихого.

Результати дослідження. Олекса Тихий народився та виріс у донецькому селі, навчався в Дніпропетровську та Одесі, закінчив філософський факультет Московського університету. Вчителював, викладав історію, суспільствознавство, українську мову та літературу, фізику та математику. Після першого ув'язнення в 1957 р., що тривало сім років, коли йому інкримінували український націоналізм та ведення антирадянської пропаганди й агітації, йому було заборонено займатися улюбленою справою — вчителюванням — як ідеологічно неблагонадійній людині.

Та це не спинило просвітницької діяльності Олекси Тихого. Своєю метою, життєвим кредо він визначав піднесення престижу української мови, її утвердження в усіх сферах суспільного життя в Україні, пробудження національної свідомості рідного народу. У статті «Думки про рідний Донецький край», написаній 1972 р., О. Тихий висловлює такі міркування: «Хто я? Для чого я? Ці питання ніколи не покидали мене... Сьогодні думаю: 1. Я — українець. <...> Я клітина вічно живого українського народу. <...> 2. Я — для того, щоб жив мій народ, щоб підносились його культура, щоб голос мого народу достойно вів свою партію в багатоголосому хорі світової культури. <...> І чи не злочином годилось би кваліфікувати діяльність органів народної освіти, вчителів, діячів закладів культури та всіх керівників на ниві асиміляції мільйонів українців Донеччини? Адже таку масову асиміляцію не можна назвати інакше, як тільки інтелектуальним геноцидом» [17].

У своїх публіцистичних працях, у листах до періодичних видань та владних органів Олекса Тихий виявляє велику тривогу щодо становища української мови в республіці, зокрема в Донецькій області, та протестує проти практики русифікації. Крім згаданої статті, збереглися його лист-звернення «Редакції газети «Радянська освіта» (1972), статті «Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області» (1972), «Вільний час трудящих» (1974), «Сільські проблеми» (1974). У цих працях, що так і не були опубліковані в радянській Україні, автор порушує проблеми збереження та розвитку української мови як головного чинника національного самовизначення. «Наш найдорожчий скарб —

мова», — напише О. Тихий у статті «Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області» [19, 11]. Описуючи мовну ситуацію в рідному йому Донбасі 1970-х рр., автор прагне привернути увагу громадськості, діячів освіти та науки, представників керівних структур до загрозливих масштабів русифікації: мова теле- та радіопередач на 80–90 % — російська, театри — «російські за мовою і духом», у кіно-театрах не демонструють жодного фільму українською мовою; всі заклади культури — палаци, клуби, будинки піонерів — «унікають української тематики та мови»; у багатьох містах у школах навчання ведеться виключно російською мовою, всі дитячі садочки — російські. «Чи можна говорити про рівноправність 2 мільйонів українців... у нашій області, — запитує автор, — якщо вони змушені зрікатись рідної мови...? Рівні права на зарплату, ресторан чи магазин — це ж ще не рівноправність» [19, 13]. Олекса Тихий глибоко усвідомлює загрозу від шкоди, завданої мові, для майбутнього українського народу: «Хто оцінить втрати народу за століття історії в результаті гальмування розвитку мови?» [19, 15]. Він звертає увагу на зміни в суспільній свідомості, її деформацію в умовах денационалізації, коли багато людей називають себе не українцями, а «хахлами», зрікаючись свого національного обличчя, коли звичними стають висловлювання на кшталт: «А мені всьо равно, яким язиком чоловік балакає, аби хороший був», «Я українець, но не люблю українського язика», «А для чого він нужний, як всьо, візде по-руському», «Здесь нет України. Покажи мне хоть одного настоящего украинца» [19, 14, 18]. У перспективі, переконаний автор, це може призвести до знищення мови, а разом з нею — культурних надбань народу, втрати потенційних талантів, потенційних досягнень у галузі науки, техніки, зникнення самого народу.

У цій статті, як і в інших своїх працях, Олекса Тихий не лише описує мовну ситуацію регіону, а й розглядає причини такого становища, а саме: реалізацію заходів щодо втілення в життя теорії про злиття націй та мов, насильницьке переселення і перемішування фахівців з різних республік, упровадження двомовного навчання тощо, — і пропонує практичні заходи для його поліпшення. Наприклад, усі заклади освіти повинні стати українськими, не приймати на посаду вчителя та будь-яку іншу посаду, що передбачає роботу з людьми, тих, хто не знає української мови; радіо й телебачення мають транслювати передачі лише українською мовою; всі гасла, вказівні знаки на вулицях повинні бути написані українською; позбавляти в судовому порядку громадянства всіх, хто зневажає Україну, український народ, українську мову. Для кожного українця українська мова має стати святиною, а кожен представник національних меншин обов'язково повинен її

знати й шанувати, як і поважати культуру та традиції народу, на землі якого вони живуть, хліб якого їдять [19]. Не можна не зауважити, що всі пропоновані вимоги й практичні заходи залишаються актуальними в Україні й дотепер.

Великою працею Олекси Тихого, що, за задумом автора, має слугувати зміцненню авторитету української мови, пробудженню в українців національної гордості та любові до рідної мови, є книжка «Мова — народ», у якій зібрано висловлювання відомих людей про мову та її значення в житті народу [10]. У праці також наведено статистичні дані щодо чисельності, складу і питомої ваги українського населення в Україні від середини XVIII ст. і до 70-х років XX ст., що важливо з огляду на з'ясування причин того стану вжитку української мови, безпосереднім свідком якого був автор праці.

Книжку не було опубліковано, натомість рукопис праці разом зі статтями потрапив як речовий доказ до КДБ, де на них було накладено тавро небезпечних та шкідливих для розвитку українського народу [15, 74]. На судовому процесі 1977 р. О. Тихому інкримінують членство в Українській Гельсінській групі, співавторство і підписання її декларації та меморандуму, а також його звинувачують у примусовій українізації іншомовних громадян, розпалюванні ворожнечі між російським та українським народами і навіть у тому, що, за словами одного зі свідків обвинувачення, «говорив з усіма тільки по-українськи» [16, 40, 46]. Це дало підстави визнати Олексу Тихого «особливо небезпечним рецидивістом» та присудити йому 15 років неволі. Така жорстока розправа призвела до загибелі українського діяча в мордовському таборі в 1984 р.

Уже в ув'язненні тяжко хворий Олекса Тихий разом зі священником Василем Романюком пише лист «Історична доля України. Спроба узагальнення», у розділі «Можливі форми опору» якого наводить свої думки щодо протидії мовній і духовній асиміляції українського народу. І вже першим пунктом у цьому переліку зазначено: «Уживати тільки рідну мову на рідній землі, і цим зміцнювати себе і свій народ» [18]. Із 14 настанов авторів шість присвячені українській мові, що засвідчує, якої великої ваги надавали їй правозахисники у національному відродженні та визволенні народу.

Глибоке зацікавлення проблемами сучасної української мови знайшло відгук у багаторічній роботі Олекси Тихого зі збирання слів, що були штучно накинута українській мові відповідно до ідеологічних вимог мовної уніфікації, й укладання відповідного словника, який сам автор називав «словником покручів» [3, 5] та «надбанням нашої псевдокультури» [5, 285]. Олекса Тихий наголошував на практичному значенні «Словника невідповідних нормам української

літературної мови слів» насамперед для молодого покоління, вчителів та всіх людей, яким «в умовах двомовності (а точніше, тримовності, бо багато людей говорять суржи́ком, сумішшю української та російської мов) з явною домінантою російської... нелегко... уникнути чужих слів, покручів, кальок» [4, 6]. Зауважимо, що автор був одним із перших в українському мовознавстві, хто звернув увагу на явище суржику та відзначив його негативний вплив на рівень мовленнєвої культури населення і загалом на розвиток української мови. У радянській науці суржик не вивчали.

Тривалий час словник не був відомий ані науковцям, ані громадськості. Опублікувати його, як і інші свої праці, Олексі Тихому свого часу не вдалося. У машинописному варіанті, в єдиному примірнику цей словник близько 30 років зберігався у різних людей і зміг побачити світ лише в 2009 р.

Над збиранням неприродних для української мови лексичних одиниць Олекса Тихий працював майже 13 років — у часовий проміжок між першим та другим ув'язненням. До наших днів, на жаль, не зберігся весь зібраний матеріал, зокрема бракує сторінок зі словами від літери «Д» до «Ж» і немає слів починаючи від літери «Н». Описуючи принцип побудови словника, автор зазначає, що в словниковій статті на першому місці наведено невідповідне нормам української літературної мови слово, на другому — слова, що відповідають нормам української літературної мови, а на третьому — лексичні одиниці, на основі яких дібрано слова-покручі (слова з російської частини «Російсько-українського словника» у 3 томах, виданого у Києві 1970 р.) [4, 7].

Аналіз матеріалу словника дає підстави зробити висновок про те, що до мовних покручів автор зараховує лексичні та морфологічні російізми, запозичення з інших мов, що потрапили до української за посередництва російської, а також кальковані з російської мови словоформи. Загалом словник містить близько півтори тисячі лексичних одиниць, чужих українській мові, до кожної з яких наведено синонімічний ряд українських відповідників, зрідка діалектизмів.

Словник не є довершеним нормативно-лексикографічним доробком, але за своїм значенням для піднесення культури рідного слова він сьогодні стає в один ряд із працями Б. Антоненка-Давидовича «Як ми говоримо» (перше видання 1970 р.), С. Караванського «Практичний словник синонімів української мови» (перше видання 1993 р.), де автор маркує позначкою «советизм» усі невласливі українській мові лексичні утворення, нав'язані радянською владою, а також О. Сербенської «Антисуржик» (перше видання 1994 р.), у якій порушено проблему суржикового мовлення і вміщено «Словничок ненормативних слів та словосполучень» з наведенням варіантів, відповідних нормам української мови.

Найбільшу групу мовних покручів, зафіксованих у словнику, становлять лексичні росіянізми, тобто лексеми, безпосередньо перенесені з російської мови, часто без фонетичної адаптації. Як зазначає Олекса Тихий, «запозичення з інших мов є закономірним процесом і має місце чи не в усіх мовах світу. Але до української мови протягом багатьох століть насильно вводили чужі її нормам слова, витісняючи споконвічні українські» [4, 6]. До таких слів належать:

— іменники **балагур** (українські відповідники *балаясник, баяндрасник, базіка, базікало, жартівник, жартун*) [20, 10], **беліберда** (нісенітниця, нісенітниця, дурниця) [20, 13], **больниця** (лікарня) [20, 14], **блесна** (блешня) [20, 14], **буханка** (паляниця, хлібина, буханець) [20, 15], **вимоїна** (вимивина, водомий, водорий) [20, 18], **виходка** (витівка, вибрик, вихватка) [20, 19], **воображало** (чванько, зарозумілець, зарозуміла людина) [20, 22], **врем'янка** (тимчасова споруда, хата, грубка) [20, 23], **горніст** (сурмач, сурмар) [20, 27], **город** (місто) [20, 27], **зарев** (заграва) [20, 30], **застінок** (катівня) [20, 31], **застройка** (забудова, забудівля, забудовування) [20, 31], **значимість** (значущість, значення) [20, 36], **ізверг** (недолюдок, недолюд, нелюд, кат, звір) [20, 37], **копна** (копиця, копа) [20, 48], **малокрів'я** (недокрів'я) [20, 58];

— прикметники **башковитий** (тямуций, кмітливий, з головою) [20, 11], **безграничний** (безмежний, необмежений, безкрай, безкрайний, безбережний, безберегий, широкополий) [20, 11], **безобразний** (бридкий, потворний, неподобний, обурливий, огидний, огидливий, паскудний, поганий, жажливий, поганючий, шпетний) [20, 12], **безоружний** (беззройний, незброєний) [20, 12], **безпристрасний** (безсторонній, неупереджений) [20, 12], **близорукий** (короткозорий) [20, 14], **внятий** (виразний, зрозумілий, ясний, розбірливий, розбірний, чутний) [20, 20], **глинобитний** (вальковий, валькований) [20, 25], **інородний** (чужорідний, сторонній) [20, 40];

— займенник **любий** (будь-який, усякий, кожний, кожен, перший-ліпший, усяк, будь-котрий) [20, 57];

— дієслова **артачитись** (опиратися, пручатися, упиратися, комизитися, коцюбитися, норовитися, баскалитися) [20, 10], **боліти** (хорувати, нездужати, недужати, слабувати) [20, 14], **викарабкатися** (видратися, видертися, видряпатися, зідратися, здертися) [20, 18], **внушати** (навіювати, навівати, викликати, вселяти, підказувати) [20, 20], **заупрямитись** (зновитися, згедзатися, згедзкатися, упертися, затягтися, затнутися) [20, 33], **картавити** (гаркавити) [20, 43];

— дієприкметники **вижаний** (вичавлений, видавлений, видушений, вигнічений, викручений, витиснений, витиснутий, випхнутий) [20, 18], **визваний** (викликаний, прикликаний, спричинен-

ний, породжений, збуджений) [20, 18], **висказаний** (висловлений, вимовлений, вигворонений) [20, 19], **запущений** (занедбаний, занехаяний, запруджений, задавнений, відпущений) [20, 30];

— прислівники **безцвітно** (безбарвно) [20, 11], **безполезно** (некорисно, непотрібно, марно, марне, даремно, даремне, дарма, надаремно, надармо, шкода заходу, марна річ) [20, 12], **виборочно** (вибірково) [20, 17], **високопарно** (пишномовно, високомовно) [20, 19], **вісьма** (вельми, дуже, надто) [20, 20], **зачем** (нащо, навіщо, чому, чом) [20, 34];

— прийменник **ввиду** (зважаючи на, з огляду на, у зв'язку з) [20, 16] тощо. Зауважимо, що до кожного слова автор скрупульозно добирає нормативні українські лексеми, що свідчить про прагнення якнайповніше представити лексичне багатство української мови.

Більшість зафіксованих у словнику лексичних росіянізмів побутували в розмовному, суржиковому мовленні, як-от: **білля**, **запруднення**, **мусор**, **взаправду**, **виборочно**, **впусту** та ін. Водночас у праці є й одиниці, що кодифіковані в лексикографічних джерелах, наприклад: **безпорядок**, **безшабашно**, **глиба**, **голубовод**, **зарані**, **лоботряс** та ін., які заступили відповідні українські слова. Приміром, до лексеми **зарані** автор наводить питомі заздалегідь, *завчасно, завчасу, наперед, загодя* [20, 30], до слова **лоботряс** — *лобус, лобуряка, гультяй, гульвіса* [20, 56].

Як неприродні в українській мові Олекса Тихий кваліфікує й лексичні одиниці західноєвропейського походження **абсурд**, **аромат**, **ігнорувати**, **горизонт**, **генезис**, що з'явилися в нашій мові за посередництва російської, незважаючи на наявність власних, із прозорою внутрішньою формою слів або раніше засвоєних іншомовних лексем, яких не було в російській мові. Скажимо, до слова **горизонт** відповідниками є власне українські *обрій, небокрай, крайнебо, небосхил, видноколо, виднокруг, виднокрай* [20, 27], до слова **генезис** — *походження* та раніше засвоєне *генеза* [20, 25].

Асиміляційна мовна політика зумовила поширення в українській мові невластивих їй граматичних форм. Це, зокрема, дієприкметники із суфіксами **-ш-** (**-ви-**). У «Словнику...» автор наводить приклади таких форм: **вимерший**, **випивший**, **заржавівший**, **замерзший**, **занімівший** та ін. До морфологічних росіянізмів, виявлених у праці, також належать іменникові та прикметникові словоформи, утворені поєднанням українських коренів з російськими засобами словотвору: **викатчик** (*викатник*) [20, 18], **газопроводчик** (*газопровідник*) [20, 25], **запаковщик** (*пакувальник*) [20, 29], **заправщиця** (*заправниця*) [20, 30], **камінщик** (*муляр, каменяр*) [20, 42], **крановщик** (*кранівник*) [20, 49], **викорчовка** (*викорчовування, корчування, викорчування*) [20, 18], **зернодробилка** (*зернодробарка*) [20, 35],

інженерша (інженерка) [20, 39], *лжетлумачення* (псевдотлумачення, кривотлумачення) [20, 54], *гаєчний* (гайковий) [20, 25], *голкообразний* (голковидний, голкуватий) [20, 26].

Виокремлюємо з-поміж аналізованих одиниць також лексеми, утворені калькуванням, тобто доборою до складових російських слів відповідних українських елементів. Наприклад, калькованими з російської є такі словоформи: *водорозділ* (вододіл) [20, 21], *глумлення* (глум, знуцання, глузування, кепкування) [20, 25], *заміситель* (заступник, замісник) [20, 28], *безхитрісний* (нехитрий, нелукавий, щирий, не мудрий, простий) [20, 13], *бідствувати* (бідувати, поневірятися) [20, 14], *збіситися* (сказитися, розлютуватися, розлютитися, розлютіти, роззлоститися, роздратуватися, осканенити, розмордуватися, осатаніти, посатаніти, знавіснити) [20, 25], *безбідно* (заможнo, у достатку) [20, 11], *високомірно* (зарозуміло, бундючно, гордовито, згорда, пихато, пихливо) [20, 19], *взамін* (натомість, замість того, затомість) [20, 17] та ін. Прикладами напівкальок, утворених поєднанням українських та калькованих елементів, є займенник *кой-хто* (дехто) [20, 46] та прислівник

кой-як (абияк, як-небудь, якомсь, будь-як, деяк, як-так, так-сяк) [20, 46]. До всіх калькованих лексем автор наводить нормативні українські відповідники, демонструючи штучність і непотрібність такого копіювання за наявності низки синонімів з аналогічним значенням у рідній мові.

Висновки. «Словник невідповідних нормам української літературної мови слів» Олекси Тихого наочно демонструє наслідки деструктивного впливу на словниковий склад української мови та мовленнєву культуру українців радянської асиміляційної політики. Як у радянські часи, так і сьогодні ця праця є актуальною та важливою з огляду на потребу повернення українському лексикону його сутності, спотвореної внаслідок реалізації політичних принципів «інтернаціоналізації», «злиття націй» та «злиття мов».

Усвідомлюючи виняткове значення і роль рідної мови для всього народу й кожної людини та глибоко розуміючи загрозу, яка постала перед самим її буттям під тиском русифікації, Олекса Тихий жертвовно присвятив своє життя вихованню в українців поваги до української мови, до надбавь своєї культури та історії, відродженню національної свідомості та гідності.

ДЖЕРЕЛА

1. Бажан О.Г. Наростання опору політиці русифікації в Українській РСР у другій половині 1950-х — 1960-х рр. / О.Г. Бажан // Український історичний журнал. — 2008. — № 5. — С. 147–159.
2. Баран В. Україна 1950–1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи / В. Баран. — Л.: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. — 448 с.
3. Від видавців // Тихий О. Словник мовних покручів / О. Тихий; упоряд. і ред. В. Овсієнко. — Донецьк: Товариство ім. Олекси Тихого, 2009. — С. 5.
4. Від укладачів // Тихий О. Словник мовних покручів / О. Тихий; упоряд. і ред. В. Овсієнко. — Донецьк: Товариство ім. Олекси Тихого, 2009. — С. 5–7.
5. Горинь М. З інтерв'ю С. Чернилевському / Михайло Горинь // Нецензурний Стус: у 2 ч. — Ч. 2 / упоряд. Богдан Підгірний. — Т.: Підручники і посібники, 2003. — С. 284–289.
6. Загнітко А. Мовний світ Олекси Тихого та мовнодержавні реалії сьогодення [Електронний ресурс] / А. Загнітко // Слово Просвіти. — 2017. — 19–25 січ. (№ 3). — Режим доступу: <http://slovoprosvity.org/2017/01/30/movnyj-svit-oleksy-tyhoho-ta-movnoderzhavni-realiji-sohodennya/> (дата звернення: 25.10.2018).
7. Лук'яненко Л. Олекса Тихий [Електронний ресурс] / Левко Лук'яненко // Спогади про Олексу Тихого. — Режим доступу: <http://olexa.org.ua/ukr/memory/index.htm> (дата звернення: 13.12.2018).
8. Масенко Л. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір / Л. Масенко. — К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2004. — 163 с.
9. Масенко Л. Роль шістдесятників як осередку національного опору в тоталітарній імперії / Л. Масенко // *Język ukraiński w życiu i działalności elit na Ukrainie na przestrzeni wieków. Kultura, nauka, oświata, religia, społeczeństwo, polityka* / Red. W. Mokry. — Kraków: Sz wajpolt Fiol, 2015. — S. 47–56.
10. Мова — народ: висловлювання про мову та її значення в житті народу / упоряд. Олекса Тихий. — К.: Смолоскип, 2007. — 416 с.
11. Овсієнко В. Світло людей: мемуари та публіцистика / Василь Овсієнко. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К.: ТОВ «Вид-во “Клію”», 2018. — 512 с.
12. Ренчка І.Є. Ідеологізація та деідеологізація лексем у словниках української мови ХХ — початку ХХІ століть: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / І.Є. Ренчка. — К., 2017. — 231 с.
13. Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х — початок 1990-х років / А.М. Русначенко. — К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. — 720 с.
14. Світлична Н. Єретик Олекса Тихий / Н. Світлична // Тихий О. Роздуми: збірник статей, документів, спогадів / О. Тихий; упоряд. О. Зінкевич. — Балтимор–Торонто: Смолоскип, 1982. — С. 71–74.

15. Скрипка В. Свічка Олексі Тихого / В. Скрипка // Тихий О. Словник мовних покручів / О. Тихий ; упоряд. і ред. В. Овсієнко. — Донецьк : Товариство ім. Олексі Тихого, 2009. — С. 72–76.
16. Суд над Олексієм Тихим // Тихий О. Роздуми: збірник статей, документів, спогадів / О. Тихий ; упоряд. О. Зінкевич. — Балтимор–Торонто : Смолоскип, 1982. — С. 37–61.
17. Тихий О. Думки про рідний Донецький край [Електронний ресурс] / О. Тихий. — Режим доступу : <http://olexa.org.ua/tvory/tvor01.htm> (дата звернення: 21.12.2018).
18. Тихий О. Історична доля України. Спроба узагальнення : лист українських політв'язнів [Електронний ресурс] / О. Тихий, В. Романюк. — Режим доступу : <http://olexa.org.ua/tvory/tvor02.htm> (дата звернення: 1.12.2018).
19. Тихий О. Роздуми про українську мову та культуру в Донецькій області / О. Тихий // Тихий О. Роздуми: збірник статей, документів, спогадів / О. Тихий ; упоряд. О. Зінкевич. — Балтимор–Торонто : Смолоскип, 1982. — С. 9–26.
20. Тихий О. Словник невідповідних нормам української літературної мови слів / О. Тихий // Тихий О. Словник мовних покручів / О. Тихий ; упоряд. і ред. В. Овсієнко. — Донецьк : Товариство ім. Олексі Тихого, 2009. — С. 9–64.
21. Чапленко В. Мовна політика більшовиків на Україні в 1950–60-х рр. / В. Чапленко. — Чикаго : Укр. публіцист.-наук. ін-т, 1974. — 195 с.
22. Шевельов Ю. Принципи й етапи большевицької політики щодо слов'янських мов у ССРСР. Київський діалог / Ю. Шевельов, В. Марченко ; за заг. ред. Л. Івшиної. — К. : Українська прес-група, 2013. — 64 с.

REFERENCES

1. Bazhan, O. H. (2008). Narostannia oporu politytsi rusyfikatsii v Ukrainskii RSR u druii polovyni 1950-kh — 1960-kh rr. [Increasing Resistance to the Policy of Russification in the Ukrainian SSR in the Second Half of the 1950–1960s.]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 147–159.
2. Baran, V. (1996). *Ukraina 1950–1960-kh rr.: evoliutsiia totalitarnoi systemy* [Ukraine in 1950–1960s: Evolution of Totalitarian System]. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy, 448 p.
3. Vid vydavtsiv [From Publishers]. (2009). In O. Tykhyi. *Slovyk movnykh pokruchiv* [Vocabulary of Language Deviations]. V. Ovsienko (Ed.). Donetsk: Tovarystvo im. Oleksy Tykhoho, 5.
4. Vid ukladachiv [From Dictionary Compilers]. (2009). In O. Tykhyi. *Slovyk movnykh pokruchiv* [Vocabulary of Language Deviations]. V. Ovsienko (Ed.). Donetsk: Tovarystvo im. Oleksy Tykhoho, 5.
5. Horyn, M. (2003). Z interv'iu S. Chernylevskomu [From an Interview with S. Chernilevskyi]. In B. Pihyni (Ed.). *Netsenzurnyi Stus* [Uncensored Stus]. (Parts 1–2). P. 2, Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 284–289.
6. Zahnitko, A. (2017, January 19–25). *Movnyi svit Oleksy Tykhoho ta movnoderzhavni realii siohodennia* [The Language World of Oleksa Tykhyi and the Linguistic and State Realities of the Present]. *Slovo Prosvity*, 3. <http://slovoprosvity.org/2017/01/30/movnyj-svit-oleksy-tykhoho-ta-movnoderzhavni-realiji-sohodennia/>
7. Lukianenko, L. (n. d). *Oleksa Tykhyi* [Oleksa Tykhyi]. In *Spohady pro Oleksu Tykhoho* [Memories about Oleksa Tykhyi]. <http://olexa.org.ua/ukr/memory/index.htm>
8. Masenko, L. (2004). *Mova i suspilstvo. Postkolonialnyi vymir* [Language and Society. Postcolonial Dimension]. K.: Vydavnychiy dim “KM Akademia”, 163 p.
9. Masenko, L. (2015). *Rol shistdesiatnykiv yak oseredku natsionalnogo oporu v totalitarnii imperii* [The Role of the Sixties as a Center of National Resistance in the Totalitarian Empire]. In W. Mokry (Ed.). *Język ukraiński w życiu i działalności elit na Ukrainie na przestrzeni wieków. Kultura, nauka, oświata, religia, społeczeństwo, polityka*. Kraków: Szwajpolt Fiol, 47–56.
10. Tykhyi, O. (Ed.). (2007). *Mova — narod: vyslovliuvannia pro movu ta yii znachennia v zhytti narodu* [Language Means People: statements about the language and its meaning in the life of people]. K.: Smoloskyp, 416 p.
11. Ovsienko, V. (2018). *Svitlo liudei: memuary ta publitsystyka* [Light of People: memoirs and journalism]. (2nd ed.). K.: TOV «Vyd-vo “Klio”», 512 p.
12. Renchka, I. Ye. (2017). *Ideolohizatsiia ta deideolohizatsiia leksem u slovnykakh ukraiinskoi movy XX — pochatku XXI stolit* (Ideologization and Deideologization of Lexical Items in Dictionaries of the Ukrainian Language of the 20th — beginning of the 21st Centuries). Dys., The Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine.
13. Rusnachenko, A. M. (1998). *Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini: seredyna 1950-kh — pochatok 1990-kh rokiv* [National Liberation Movement in Ukraine: mid-1950s — early 1990s]. K.: Vyd-vo imeni Oleny Telihy, 720 p.
14. Svitlychna, N. (1982). *Yeretyk Oleksa Tykhyi* [Heretic Oleksa Tykhyi]. In O. Tykhyi. *Rozdumy: zbirnyk statei, dokumentiv, spohadiv* [Reflections: collection of articles, documents, memoirs]. O. Zinkevych (Ed.). Baltimore-Toronto: Smoloskyp, 71–74.

15. Skrypka, V. (2009). Svichka Oleksy Tykhoho [Candle of Oleksa Tykhyi]. In O. Tykhyi. Slovnyk movnykh pokruchiv [Vocabulary of Language Deviations]. V. Ovsiienko (Ed.). Donetsk: Tovarystvo im. Oleksy Tykhoho, 72–76.
16. Sud nad Oleksiem Tykhym [The Trial over Oleksii Tykhyi]. (1982). In O. Tykhyi. Rozdumy: zbirnyk statei, dokumentiv, spohadiv, O. Zinkevych (Ed.), Baltimore—Toronto: Smoloskyp, 37–61.
17. Tykhyi, O. (n. d). Dumky pro ridnyi Donetskyi kraj [Thoughts about Native Donetsk Region]. <http://olexa.org.ua/tvory/tvor01.htm>
18. Tykhyi, O. & Romaniuk, V. (n. d). Istorychna dolia Ukrainy. Sproba uzahalnennia: lyst ukrainskykh politviazniv [Historical Fate of Ukraine. An attempt to generalize: a letter from Ukrainian political prisoners]. <http://olexa.org.ua/tvory/tvor02.htm>
19. Tykhyi, O. (1982). Rozdumy pro ukrainsku movu ta kulturu v Donetskkii oblasti [Reflections on Ukrainian Language and Culture in the Donetsk Region]. In O. Tykhyi. Rozdumy: zbirnyk statei, dokumentiv, spohadiv, O. Zinkevych (Ed.). Baltimore-Toronto: Smoloskyp, 9–26.
20. Tykhyi, O. (2009). Slovnyk nevidpovidnykh normam ukrainskoi literaturnoi movy sliv [Dictionary of Words Inappropriate to the Norms of Ukrainian Literary Language]. In O. Tykhyi. Slovnyk movnykh pokruchiv, V. Ovsiienko (Ed.) Donetsk: Tovarystvo im. Oleksy Tykhoho, 9–64.
21. Chaplenko, V. (1974). Movna polityka bilshovykiv na Ukraini v 1950—60-ykh rr. [The Language Policy of the Bolsheviks in Ukraine in the 1950s-60s]. Chikaho: Ukr. publitsyst.-nauk. in-t, 195 p.
22. Shevelov, Yu. & Marchenko, V. (2013). Pryntsypy i etapy bolshevytskoi polityky shchodo slovianskykh mov u SSSR. Kyivskyi dialoh [Principles and Stages of the Bolshevik Policy Concerning Slavic Languages in the USSR. Kyiv Dialogue]. L. Ivshyna (Ed.), K.: Ukrainska pres-hrupa, 64 p.